

פרשת בלק: עד מתי מותר לקרוא קריאת שמע

פתיחה

בפרשת השבוע פונה בלק לבלעם בבקשה שיקלל את בני ישראל ויהרגם, כדי שלא ישמידו את ארצו. כאשר בלעם הולך לקלל, הוא מכה את אתונו שסרה מהדרך בעקבות המלאך, דבר שהוביל לכך שהמלאך התגלה אליו. רוב המפרשים וביניהם הרמב"ן (כב, נג), פירשו כפשוטו, שהאתון אכן פתחה את פיה לאחר המכות, ובלעם בעקבות כך ראה את המלאך.

הרמב"ם במורה נבוכים (ב, מב) חלק, וסבר שאי אפשר לראות מלאכים. משום כך לא ייתכן שהמעשה קרה במציאות ואכן המלאך התגלה לבלעם, אלא כל הסיפור התרחש בנבואה בלבד. כך גם פירש את מעשה אברהם אבינו ושלושת המלאכים, ויעקב שנאבק עם המלאך - שהרי לשיטתו לא ייתכן שהם ראו את המלאכים ממש, ובלשונו:

"כבר ביארנו בפרק הקודם, כי כל מקום שנזכר בו ראיית מלאך או דבורו, שזה אמנם הוא במראה הנבואה או בחלום, וכן במאמר אברהם אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך, שהוא גם כן סיפור מה שאמר במראה הנבואה, וכן עניין בלעם בדרך ודברי האתון הכל במראה הנבואה."

כאשר בסוף בלעם מברך את עם ישראל (במקום לקללם), הוא אומר את הפסוק 'כרע שכב כארי'. הגמרא במסכת ברכות (יב ע"א) דורשת פסוק זה בהלכות קריאת שמע, ובעקבות כך נעסוק השבוע בשאלה עד מתי מותר לקרוא קריאת שמע. כמו כן נראה את מחלוקת הגר"א והמגן אברהם כיצד יש לחשב את תחילת היום, מחלוקת שמשפיעה על שאלתנו.

זמן קריאת שמע

עד מתי מותר לקרוא קריאת שמע? הגמרא מספר פעמים במסכת ברכות (ב ע"א, ד ע"א) דורשת מהפסוק 'בשכבך ובקומך', שיש לקרוא קריאת שמע בזמן בו אנשים שוכבים וקמים. למרות שמפשט הפסוק משמע, שמשך הזמן בו אפשר לקרוא קריאת שמע בערבית ושחרית שווה (שהרי הגמרא משתמשת בפועל דומה, שכיבה וקמה), למעשה יש חילוק ביניהם:

קריאת שמע של ערבית: הגמרא במסכת ברכות (ב ע"א) מביאה מחלוקת בין חכמים לרבן גמליאל, עד מתי יש לקרוא קריאת שמע של ערבית. לדעת חכמים עד חצות, ואילו לדעת רבן גמליאל כל הלילה. למעשה פסק **השולחן ערוך** (רלה, ג) בעקבות **הרמב"ם** (קריאת שמע א, ט), שלכתחילה יש לקרוא קריאת שמע קודם חצות, ובדיעבד אפשר כל הלילה.

קריאת שמע של שחרית: זמן קריאת שמע של שחרית, מצומצם הרבה יותר. רבי אליעזר סובר, שיש לסיים את קריאתה עד הנץ החמה, מכיוון שזו השעה בה אנשים קמים. רבי יהושע חולק וסובר, שאפשר לסיימה עד שלוש שעות מתחילת היום, מכיוון שבני המלכים שלא קמים לעבודה, רגילים להשתהות במיטתם עד סוף השעה השלישית (ועיין הערה¹).

טעם החילוק

לכאורה, החילוק בין זמן קריאת שמע של ערבית (שאפשר לקרוא כל הלילה) לשחרית (שזמנה מוגבל) תמוה, שהרי בפסוק נאמר 'בשכבך ובקומך' - ובפשטותו כמו שאפשר לקרוא קריאת שמע של ערבית כל הזמן בו אנשים שוכבים, כך אמור להיות מותר לקרוא קריאת שמע של שחרית כל הזמן בו אנשים קמים! בטעם החילוק נאמרו באחרונים שני הבדלים:

א. **הכסף משנה** (קריאת שמע א, יג) כתב, שאכן מדין תורה גם את קריאת שמע של שחרית מותר לקרוא כל היום, ורק חכמים הגבילו את זמן קריאתה, כדי שהמתפללים יסיימו את קריאת שמע לתפילת שחרית שזמנה מוגבל. בקריאת שמע של ערבית לא שייך דין זה, ולכן לא הגבילו חכמים את קריאתה, ובלשונו:

"יש שואלים מאי טעמא בשכבך דרשין כל זמן שבני אדם שוכבים על מיטתם, ופירושו שעדיין שוכבים על מיטתם, ולא דרשו ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום? ויש לומר דאין הכי נמי (= באמת כך), אלא משום דקיימא לן שצריך לסמוך גאולה לתפילה, ותפילות כנגד התמידין תקנום, לכך הקדימו זמנה עד סוף שלש שעות."

ב. **הפרי חדש** (נח, א) ורוב האחרונים חלקו על הכסף משנה, שהרי אם מהתורה זמנה כל היום, מדוע המשנה אומרת שלאחר שלוש שעות מתחילת היום (לדעת רבי יהושע), דינו של האומר קריאת שמע רק כאדם הקורא בתורה? הרי הוא מקיים מצווה מדאורייתא! כמו כן, ממספר ראשונים ומהתוספתא עולה, שמהתורה זמן קריאת שמע מוגבל לשעות מסוימות, ולא רק מדרבנן. כדי ליישב את הבדל בין הדינים כתבו, שאת המילה 'בשכבך' אפשר לפרש בשתי אפשרויות. הזמן בו הולכים לשכב, או תיאור של מצב, זמן בו שוכבים ובפירוש זה חכמים בחרו (לכן מותר לקרוא את קריאת שמע של ערבית כל הלילה). את המילה 'ובקומך' לעומת זאת, אפשר לפרש רק בדרך אחת, הזמן שבו קמים, וזמן הקימה מוגבל למספר שעות (וכל היום הוא בעמידה, לא בקימה).

להלכה

אם כן כפי שראינו, נחלקו התנאים האם יש לקרוא את קריאת שמע עד נץ החמה (רבי אליעזר), או עד שלוש שעות (רבי יהושע). דעה שלישית נוספת מובאת בגמרא במסכת יומא (לז ע"ב), שהייתה נברשת של זהב בבית המקדש, שכאשר הייתה פוגעת בה השמש זמן מה **לאחר** הזריחה, הייתה מאירה בכל ירושלים - וידעו שיש לקרוא קריאת שמע. נחלקו הראשונים כיצד לפסוק:

א. דעת **התוספות** (ט ע"ב ד"ה לק"ש) ורוב הראשונים, שמעיקר הדין הלכה כדעת רבי יהושע, שאפשר לקרוא את קריאת שמע עד שלוש שעות מתחילת היום. אמנם כפי שכותב אביי, לכתחילה יש לקרוא את קריאת שמע עד הנץ החמה, וכך לסמוך קריאת שמע לתפילה, וכפי שכותבת הגמרא שאדם שטובל לכתחילה עליו לקרוא קריאת שמע כותיקין, וכן פסק **השולחן ערוך** (נא, א).

כיצד יתמודדו עם הגמרא ביומא הכותבת, שיש לקרוא קריאת שמע לכתחילה לאחר הזריחה? הם תירצו, שהגמרא מדברת רק

¹ יש מקום לומר, שבזמן הזה שאנשים קמים יותר מאוחר, הזמן האחרון בו ניתן לקרוא קריאת שמע יהיה מאוחר יותר, ואכן כך סברו (על כל פנים כלימוד זכות) **המשכנות יעקב** (או"ח עט) ו**הרה"צ זוננפלד** (תורת חיים סי' נג). אמנם נראה שרוב הפוסקים חולקים על קביעה זו וסוברים, שעל אף שקמים מאוחר יותר, נקבע זמן קריאת שמע על פי הזמן שהיה בזמן התלמוד, ואין זה משנה איך נוהגים היום.

להמון העם, שהיה קשה להם לדייק בזמן ולקרוא קריאת שמע קודם הנץ וכך לסמוך גאולה לתפילה, אבל באמת לכתחילה כך יש לעשות (ועיין ברבינו יונה ד ע"ב בדה"ר), ובלשון **התוספות** (שם):

"תימא, דלעיל פסקין כמאן דמתיר לאחר עמוד השחר מיד, ולקמן פסקין הלכה כרבי יהושע דאמר עד ג' שעות, והכא פסק אביי שהוא בתרא ואמר כותיקין ומשמע דהכי הלכתא. ויש לומר דודאי זמן קריאת שמע מתחיל לאחר עמוד השחר וזמנו עד ג' שעות, ומיהו (ומכל מקום) מצווה מן המובחר כותיקין סמוך להנץ החמה כדי לסמוך גאולה לתפילה."

ב. **רבינו תם** (יומא שם) ככל הנראה הודה לדעת התוספות שאפשר לקרוא קריאת שמע עד שלוש שעות, אך חלק וסבר שהזמן המובחר לקרוא קריאת שמע הוא לאחר הנץ החמה, וכפי שכותבת הגמרא ביומא שהיה נוהג העם בירושלים לקרוא קריאת שמע, כאשר השמש הייתה פוגעת בנברשת, מעשה שקרה זמן מה לאחר הזריחה.

אם כן, מדוע כפי שכותבת הגמרא בברכות שותיקין היו מזדרזים לקרוא קריאת שמע לפני הנץ, כדי לסמוך גאולה לתפילה? מתרץ רבינו תם, שבאמת מנהגם מנהג טעות (שנהגו אותו כדי שיוכלו לסמוך), ולכתחילה יש לקרוא רק לאחר הנץ. ראייה לדבריו הביא מהגמרא במסכת מגילה (כ ע"א) הכותבת, שכל דבר שמצוותו ביום יש לקיימו לכתחילה מהנץ החמה, ורק בדיעבד מעלות השחר.

שעות זמניות

בין אם הלכה כדעת רבינו תם, ובין אם הלכה כדעת התוספות (וכאמור אכן כך להלכה) - אין מחלוקת שאפשר לקרוא קריאת שמע רק עד שלוש שעות מתחילת היום. כפי שנראה בהמשך, בשאלה מתי מתחיל היום נחלקו המגן אברהם והגר"א, אך קודם יש להקדים ולבאר את המושג 'שלוש שעות':

א. **הרמב"ם** (פאר הדור ס' מד) סבר, שכאשר נפסק שיש לקרוא קריאת שמע עד שלוש שעות, הכוונה לשעות זמניות. כלומר, מחלקים את שעות היום לשנים עשר חלקים, וכל חלק נחשב שעה זמנית. לכן בקיץ למשל ששעות היום ארוכות (לצורך העניין חמש עשרה שעות), כל שעה זמנית תהיה ארוכה יחסית (שעה וחצי), ושלוש שעות זמניות יהיו ארבע שעות וחצי.

ב. **התוספות רא"ש** (ברכות ג ע"ב ד"ה כיוון) חלק וסבר, שתמיד יש ביום שתיים עשרה שעות שלמות, ואין לחלק את היום לשעות זמניות. ראייה לדבריו הביא מכך שרבי יהושע שפסק שיש לקרוא קריאת שמע עד שלוש שעות, התנסח במילים עד שלוש שעות, ולא עד רבע היום וכפי שהיה ראוי לומר אם אכן היום היה מחולק לשעות זמניות, ובלשונו:

"כיון שהגיע חצי הלילה רוח צפונית מנשבת בו. דארבע רוחות מנשבות בכל יום, מכאן משמע שלעולם יש י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה וכן רבי יהושע דקאמר במתני' ג' שעות ולקמן בפרק תפלת השחר דקאמר תפלת השחר עד ד' שעות ואם היו משתנות השעות לפי סדר היום היה לו להזכיר שליש היום ורביע היום."

מחלוקת המגן אברהם והגר"א

להלכה פסק **השולחן ערוך** (ס' נח) כדעת הרמב"ם, שכאשר נפסק שיש לקרוא קריאת שמע עד שלוש שעות, הכוונה לשעות זמניות, וכן פסק **הרמ"א** (ס' רלג, א), ועל מנת לדעת כיצד מחשבים כל שעה, יש לחלק את היום לשתיים עשרה חלקים - בשאלה מתי מתחיל היום ומסתיים, נחלקו המגן אברהם והגר"א:

א. **המגן אברהם** (נח, א) סבר, שיש לחשב את שעות היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים (לשיטת רבינו תם המאחרת זמן זה), ואת אותו הזמן שייצא יש לחלק בשנים עשר חלקים, סוף זמן קריאת שמע לשיטתו יהיה, שלוש שעות זמניות לאחר עלות השחר, וכן נקטו גם **תרומת הדשן** (ס' א), **הפרי חדש** (ס' תמג) ו**ההיד"א** (חיים שאל ב, לח).

ב. **הגר"א** (ס' תנט) חלק וסבר ששעות היום קצרות יותר, הם מתחילות בזריחה, ומסתיימות בשקיעה. ראייה לדבריו הביא הגר"א ממדרש רבה הכותב, שאורך הלילה בתקופת תשרי, שווה ללילות בימות ניסן, ודין זה נכון אך ורק כאשר מחשבים את היום מהזריחה עד השקיעה (ועוד הוסיף שיש קושיות עצומות על המגן אברהם, אך הוא נלאה לכותבן).

כדבריו פסקו להלכה גם **הלבוש** (ס' רלג), **שולחן ערוך הרב** (שם) **החזון איש** (יג, ג) ו**הרב משה פיינשטיין** (א, כד) שכתב שכך נוהגים בפועל (ואכן בלוחות בדרך כלל מוזכרת שיטת הגר"א). גם **הרב עובדיה** (הליכות עולם, וארא) צעד בשיטה זו, אם כי (בניגוד לקודמים) כתב שלכתחילה ראוי לחוש לדעת המגן אברהם, ובלשון **הילקוט יוסף** (נח, ג):

"נחלקו הפוסקים מאיזה זמן חושבים את ג' השעות הנ"ל, שיש אומרים שיש לחשוב השעות מעמוד השחר עד צאת הכוכבים. [זמן המגן אברהם]. ויש חולקים ואומרים שיש לשער מהנץ החמה עד השקיעה. [זמן הגר"א]. ולכתחילה יש להחמיר לגבי סוף זמן קריאת שמע, לחשוב משעת עלות השחר. ומכל מקום בשעת הצורך יש להקל."

דוגמא לסיום

למעשה יוצא, שזמן קריאת שמע לדעת הגר"א (שמחשב מהזריחה עד השקיעה) מאוחר יותר משל המגן אברהם (המחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים לדעת רבינו תם), מכיוון שהיום שלו מתחיל הרבה אחריו, וכפי שנראה בחישוב הזמנים לשבוע זה:

א. **לדעת המגן אברהם**: היום מתחיל בעלות השחר בשעה 4:10, ומסתיים בצאת הכוכבים בשעה 21:10, סך הכל **שבע עשרה שעות**. את אותו הזמן יש לחלק לשתיים עשרה שעות זמניות - כך שאורכה של שעה זמנית היא **שעה ועשרים וחמש דקות**. מכיוון שסוף זמן קריאת שמע הוא שלוש שעות זמניות לאחר עלות השחר, נמצא שסוף זמן קריאת שמע בשעה 8:25.

ב. **לדעת הגר"א**: היום מתחיל בזריחה בשעה 5:40 ומסתיים בשקיעה בשעה 19:50, סך הכל **ארבע עשרה שעות ועשר דקות**. את אותו הזמן יש לחלק לשתיים עשרה שעות זמניות - כך שאורכה של שעה זמנית היא **שעה ועשר דקות**. מכיוון שסוף זמן קריאת שמע הוא שלוש שעות זמניות לאחר הזריחה, נמצא שסוף שזמן קריאת שמע בשעה 9:10.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...²